

U okviru široko planirane izdavačke djelatnosti Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, koja proizilazi iz njegove raznovrsne i bogate programske orijentacije, pokrenuta je stalna periodična publikacija sa zadatkom »da pred javnost iznosi tekuće rezultate znanstveno-istraživačkog i drugog rada stalnih i vanjskih suradnika Instituta«. Ona će, prema zamisli pokretača, tretirati »u različitim oblicima tematiku iz cjelokupne djelatnosti Instituta« i »donositi materijale iz onih područja društvenih zbivanja i kretanja što su uvjetovala pojavu i razvoj radničkog pokreta i revolucije ili su od interesa za suvremenu nacionalnu ili opću povijest«. U pogledu profila publikacija će, kaže se u predgovoru redakcije, »djelomično, osobito u početku izlaženja, imati karakter zbornika radova, koji nastaju u Institutu a neće biti štampani u posebним edicijama«, da bi vremenom, u zavisnosti od razvoja Instituta, poprimila sve više karakter časopisa. Predviđeno je da »Putovi revolucije« izlaze tri do četiri puta godišnje. Glavni i odgovorni urednik publikacije je Franjo Tuđman, direktor Instituta.

Materija koju donosi ovaj dvobroj raspoređena je u ove odjeljke, odnosno rubrike: »Dvadesetogodišnjica Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (1943—1963)«, »Rasprave i članci«, »Prilozi i saopćenja«, »Izvoris«, »Prikazi i bilješke« i »Iz Instituta«.

Kako pojava časopisa pada na dvadesetogodišnjicu formiranja ZAVNOH-a, ovaj jubilej obilježen je u posebnom dijelu publikacije sa nekoliko radova, različitih po svom karakteru, koji tretiraju osnivanje, razvoj, djelatnost i strukturu organa narodne vlasti u Hrvatskoj, a posebno ZAVNOH-a. Tako Dragutin Šćukanec u radu »Osnivanje i rad ZAVNOH-a 1943.« (str. 19—84) obrađuje historijat postanka najvišeg organa vlasti u Hrvatskoj, izlaže i analizira djelatnost, ulogu i mjesto ZAVNOH-a u oslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, a naročito u izgradnji narodne vlasti u Hrvatskoj u toku 1943. godine. Poslije kraćeg osvrtu na prethodni razvoj NOR-a i revolucije, autor donosi podatke o pripremama koje je krajem 1942. godine vršio CK KPH za sazivanje ZAVNOH-a. Formalno, inicijativa je potekla od Izvršnog odbora AVNOJ-a i vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske i Prvo zasjedanje ZAVNOH-a bilo je predviđeno najprije za 31. I 1943, a zatim za 4. II 1943. godine. Velika okupatorsko-kvislinška ofanziva odgodila je formiranje ZAVNOH-a, ali već desetak dana nakon prestanka većih operacija vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske, koji su se našli na okupu na oslobođenom teritoriju Like, osnovali su 1. III 1943. godine Inicijativni odbor ZAVNOH-a. U radu su detaljno prikazani politički rad Inicijativnog odbora i njegova djelatnost na polju širenja i razvijanja mreže narodnooslobodilačkih odbora. Dokumentovano su obrađene pripreme za I i II zasjedanje ZAVNOH-a, način izbora kandidata, aktivnost Izvršnog odbora ZAVNOH-a i rekonstruisan tok oba zasjedanja. Obrada političkih odnosa i strukture ZAVNOH-a takođe zauzima vidno mjesto u ovom radu. U izradi ove studije autor se koristio znatnim brojem dosada neobjavljenih dokume-

nata ZAVNOH-a koji su pripremljeni za publikovanje u Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu kao »Zbornik dokumenata ZAVNOH-a 1943.« On se takođe na odgovarajući način služio i rezultatima istraživanja narodno-oslobodilačkih odbora i sistema narodne vlasti u Hrvatskoj, koje su obavili drugi saradnici zagrebačkog Instituta. Ako se izuzme isvjjesna jednostranost u izlaganju opšte političke situacije u Hrvatskoj, koje zanemaruje složenost procesa borbe za mase i ostavlja po strani problematiku nacionalnih odnosa u Hrvatskoj, rad D. Šćukaneca predstavlja, kako u pogledu prezentirane materije, tako i izvršenih analiza i izvedenih zaključaka, vrijedan prilog izučavanju revolucije u Hrvatskoj.

Josipa Tomić (»Prilog proučavanja postanka i razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1943. str. 85—104) iznosi na osnovu arhivske i memoarske građe neke podatke o formiranju organa narodne vlasti na oslobođenju i okupiranoj teritoriji Hrvatske, o djelovanju ilegalnih akcionih odbora i odbora Narodne pomoći. Autor konstatuje da su uprkos različitim nazivima organa narodne vlasti koji se u početku javljaju, sadržaj njihove djelatnosti i opšta linija razvitka uglavnom bili svuda isti. Analizirajući okružnice CK KPH br. 3 od 3. IX 1941. i br. 4 od 6. XII 1941. g. koje sadrže uputstva i smjernice za formiranje i rad NOO, autor izražava mišljenje da posljednja predstavlja anticipaciju teza tzv. »Fočanskih propisa« Vrhovnog štaba iz februara 1942. godine. U napisu se dalje govori o izborima za narodnooslobodilačke odbore na oslobođenom području Hrvatske potkraj 1942. godine i radu narodnooslobodilačkih odbora u periodu između I i II zasjedanja AVNOJ-a. I pored izvjesnih analitičkih mjesta, u tekstu priloga prevladava nabrojanje fakata pa i manje značajnih detalja.

Prilog Marjana Ristića »Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941.—1943.« (str. 105—173), izrađen u saradnji sa Mirom Đermanović, Biserkom Milinković i Mihaelom Sobolevskim, sadrži u svom prvom dijelu šematsku rekonstrukciju organa narodne vlasti formiranih u pomenutom razdoblju, kao i njihovu organizacionu strukturu. U drugom dijelu dati su hronologija razvitka narodnooslobodilačkih odbora 1941—1943. godine u Hrvatskoj i tabelarni pregledi u kojima se sumarno iznosi broj narodnooslobodilačkih odbora u 1941., 1942. i 1943. godini. Pored imenskog registra narodnooslobodilačkih odbora, priložen je popis iskorišćene arhivske građe, memoara i literature. Ovaj prilog dokumentacionog karaktera može korisno poslužiti u stručnom i naučnom radu.

Zorica Stipetić — Benčić u prilogu »Sastav ZAVNOH-a, vijećnici ZAVNOH-a i vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske« (str. 175—213) donijela je popis vijećnika ZAVNOH-a od I do IV zasjedanja, spiskove delegata iz Hrvatske na I i II zasjedanju AVNOJ-a i abecedni popis svih vijećnika ZAVNOH-a sa podacima i njihovoj socijalnoj i predratnoj političkoj pripadnosti i funkcijama u narodnooslobodilačkom pokretu.

U rubrici »Rasprave i članci« Dragan Šepić objavljuje rad »Talijanska okupaciona politika u Dalmaciji (1941—1943)« (str. 215—241), koji je, kao prilog za III međunarodni kongres za istoriju evropskog pokreta otpora u Karlovim Varima 2—4. IX 1963. g., već publikovan u prevodu na francuski jezik u Zborniku »Les systems d'occupation en Jugoslavie 1941—1945« Beograd 1963. Prikazujući najprije uspostavljanje vlasti fašističke Italije i aneksiju Dalmacije, autor osvjetljava politiku italijanizacije provodenu pod rukovodstvom guvernera Bastianinia, koji je djelovao uvijek u sporazumu sa vladom i Musolinijem. Ta politika se manifestovala zabranom rada hrvatskih prosvjetnih i sportskih društava i narodnih čitaonica, italijanizacijom toponomastike, imena trgova i ulica, zabranom naših i pokretanjem italijanskih i dvojezičnih novina, uvođenjem italijanskog kao službenog jezika u upravu, sudstvo i dr. Posebna pažnja posvećena je italijanizaciji osnovnih i srednjih škola, a pomoću univerzitetskih studija u Italiji nastojalo se takođe djelovati na denacionalizaciju omladine. Otpuštanje velikog broja službenika Srba i Hrvata i protjerivanje sa anektiranog područja, čišćenje javnih službi, kao i druge mjere imale su za cilj »eliminaciju slovenstva u jadranskim teritorijama«. Uporedo s tim razvijala se akcija za repatrijaciju dalmatinskih Italijana koji su se za vrijeme Austrije ili Jugoslavije iselili u Italiju. Ciljevima italijanske penetracije trebalo je da posluži i ekonomika Dalmacije pa su okupacione vlasti donijele niz mjera u tom pravcu, kao što je uvođenje lire kao jedinog zakonitog plaćalnog sredstva uz zamjenu za dinar u srazmjeru 38 : 100, civilna mobilizacija

glavnih industrijskih preduzeća, likvidiranje ili stavljanje pod sekvestar jugoslovenskih bankarskih i osiguravajućih društava, otvaranje filijala italijanskih banaka i dr. Pisac dalje opisuje teror fašista i reakciju stanovništva na okupacionu politiku, prikazuje razne represivne mjere italijanskih civilnih i vojnih vlasti za ugušenje narodnooslobodilačkog pokreta, a takođe i ulogu koju je u tom pogledu imalo italijansko sudstvo. Na kraju zaključuje da je italijanski okupacioni sistem Dalmacije »po svojim ciljevima i metodama vjerno održavao shvaćanja italijanskog fašizma«. Međutim, politika denacionalizacije i metode koje je italijanski okupacioni sistem primjenjivao postigle su suprotan efekat od onoga koji je očekivan. Oslobodilačka borba je jačala, a poslije kapitulacije Italije dolazi do masovnog narodnog ustanka u Dalmaciji i sloma italijanskog okupacionog sistema. Rad je pisan na osnovu arhiva italijanskih vojnih i civilnih vlasti u Dalmaciji i daje upečatljivu sliku osnovnih motiva i sredstava italijanske okupacione politike. Glavna vrijednost ove uspjele rasprave leži u njenom doprinosu izučavanju objektivnih uslova u kojima su pokrenuti i razvili se ustanak i revolucija u Dalmaciji.

Rad Tomislava Timeta »Prilozi ekonomskoj povjesti Hrvatske 19. i 20. stoljeća. — I. Razvitak štedionica u jugoslovenskim zemljama bivše austrijske carevine« (str. 243—334) prvi je od tri najavljena priloga koja će autor objaviti u »Putovima revolucije« kao doprinos istraživanju razvitka kapitalističke privrede u Hrvatskoj. Ovaj opsežni rad koji tretira osnivanje i poslovanje slovenačkih i hrvatskih novčanih zavoda u okviru habzburške monarhije, podijeljen je u dva dijela. Prvi dio obuhvata razdoblje od 1819. godine, tj. od osnivanja Prve austrijske štedionice u Beču iza koje je odmah 1820. godine osnovana Ljubljanska hranilnica, do 1846. godine, tj. do osnivanja Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. Drugi dio se odnosi na period od 1847. do 1868. godine, tj. do formiranja Hrvatske eskontne banke d. d. u Zagrebu, što koincidira sa potpisivanjem hrvatsko-ugarske nagodbe. Rad obiluje mnogobrojnim podacima, cifarskim pokazateljima i tabelarnim pregledima, a kao osnovna građa za njegovu izradu autoru su poslužili austrijski statistički godišnjaci.

Ivan Babić u kraćem napisu »O potrebi sistematskog proučavanja razvoja naše marksističke misli« (str. 335—338) pledira za neodložno intenziviranje organizacionih nastojanja u istraživanju naše domaće marksističke misli. Pri tome podvlači da je krajnje vrijeme da se »ne fragmentarno, nesumice, nadohvat, već sustavno, temeljito i iscrpno, a uz potrebu metodoloških putokaza, što nam ih pružaju historiografija i teoretsko znanstvene discipline — filozofske, ekonomske, sociološke — rasvijetli i objelodani kako je nastao teoretski organ naše revolucije«, te »da bi bilo prirodno očekivati da će najprije upravo jugoslovenski marksisti sebi položiti račun o teoretskoj partituri naše revolucije a uz to je pokazati i svijetu«. Autor ukazuje i na potrebu uspostavljanja kontinuiteta između današnje i nekadašnje teoretske misli i kulturne prakse uopšte. On se zauzima za pokretanje posebne diskusije o preciziranju sadržaja i metodologije istraživanja ovog aspekta istorije našeg radničkog pokreta i skicira neka svoja mišljenja o osnovnim problemima.

Fikreta Butić i Ivan Jelić pod naslovom »Prilozi za proučavanje historije NDH u razdoblju 1942—1943. godine« (str. 339—356) obrađuju, na osnovu neobjavljene izvorne građe koja potiče najvećim dijelom iz sačuvanih arhivskih fondova Nezavisne Države Hrvatske, neke momente u razvitku ove kvislinške tvorevine od početka 1942. do kapitulacije Italije u septembru 1943. g. Autori u prvom redu pišu o djelatnosti »Hrvatskog državnog sabora«, »koji je poslužio samo za proklamiranje dotadašnje ustaške politike« o ustaškoj politici prema Srbima i stvaranju tzv. »Hrvatske pravoslavne crkve« kao mjere u rješavanju srpskog pitanja u NDH, o procesu raspadanja vlasti NDH usljed sve jačeg razvitka narodnooslobodilačkog pokreta i o dezorganizaciji njene ekonomike.

U rubrici »Prilozi i saopćenja« publikovan je prilog Đure Plemenčića »Glas Hrvatskog Zagorja — organ Povjerenstva CK KPH u 1942. godini« (str. 357—374) u kome je autor prikazao izdavanje pomenutog lista u 1942. godini i dokazao da se on tada pojavio i izlazio kao organ Povjerenstva CK KPH u Zagrebu.

Prilog Branimira Banovića »Izvoz radne snage i deportacija stanovništva s teritorije NDH u toku drugog svjetskog rata« (str. 375—389) tretira metode i donosi podatke o eksportovanju naših ljudi u Njemačku i Italiju. Pisac na-

vodi da ukupan eksport iz NDH izvršen raznim metodama (ratni zarobljenici, civilni radnici, deportovani) iznosi 298.988 lica tj. 4,6% stanovništva NDH, ili oko 39,9% od cjelokupnog broja (747.988) eksportovanih lica s teritorije Jugoslavije. Uz rad su priložena i dva dokumenta o sporazumu između vlasti NDH i Njemačke od 8. maja 1941. godine o zaposlenju hrvatskih radnika na području Rajha.

Miroslava Despot »Nekoliko podataka o akciji slagara Huga Gerbersa u Zagrebu godine 1877« (str. 391—401) bavi se djelatnošću ovog njemačkog socijaliste koji je, protjeran iz Beča 1875. godine zbog agitatorske djelatnosti među radnicima, došao u Zagreb i odigrao jednu od vodećih uloga u pokretu zagrebačkih tipografa potkraj maja i početkom juna 1877. godine. Autor nas takođe upozna je sa namjerama Gerbersa da u Zagrebu pokrene jedan socijalistički list na njemačkom jeziku.

U objavljenom radu Ivana Saboleka »Iz historijata revolucionarnog radničkog pokreta u Glavnoj radionici državnih željeznica u Zagrebu 1929—1937«, (str. 403—418), koji su dopunili podacima i propratili bilješkama Ljubica Petrović i Bosiljka Janjatić, opisuje se djelatnost KPJ, SKOJ-a i sindikata u jednom značajnom žarištu revolucionarnog pokreta u Hrvatskoj.

Dragutin Šćukanec u kraćem prilogu »Teror okupatora i kvislinga u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i hrvatsko stanovništvo« (str. 419—425), koji je kao komunikacija bio podnesen Komisiji za nacistički teror na III međunarodnom kongresu istoričara evropskog pokreta otpora, piše na osnovu zakonodavstva NDH o položaju hrvatskog stanovništva pod ustaškom vlašću.

Na kraju ove rubrike objavljen je napis Stanislava Koprivice »O pseudonimu Mbt« (str. 427—429) i »Bibliografija listova narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj« (str. 431—456) koju je priredila Dušanka Borojević-Štrenberg. Bibliografija obrađuje listove koji su izlazili kao kotarska, okružna, oblasna i centralna glasila partijskih i društveno-političkih organizacija, dok »Radio-vijesti« koje su izlazile paralelno s tim listovima i listovi vojnih jedinica nisu obuhvaćeni. Svi naprijed pomenuti radovi imaju rezime na engleskom, francuskom, ruskom ili njemačkom jeziku.

Grada objavljena u rubrici »Izvori« memoarskog je karaktera. Tu su publikovani fragmenti sjećanja Marka Zovka pod naslovom »Centralna partijska tehnika 1938—1935« (str. 457—465), Anke Supanac »Moj partijski rad u Zagrebu i saradnja s Augustom Cesarcem« 1927—1934« (str. 467—473) i Nikole Pupavca »Susreti s Augustom Cesarcem« (str. 457—478).

U rubrici »Prikazi i bilješke« pišu: Fikreta Butić o III međunarodnom kongresu za historiju evropskog pokreta otpora održanom u Karlovim Varima, od 2. do 4. septembra 1963. g., Ivan Jelić o Simpozijumu o Drugom zasjedanju AVNOJ-a, održanom u Zagrebu u oktobru 1963. g., Vlado Oštrić o historiji i historiografiji Jugoslavije u časopisu »Novaja i novejšaja istorija«, godište 1962, Miroslava Vučkadinovića o stanju u poljskim historijskim naukama u svjetlu ideološke borbe PURP-a i Fedora Bikar koja prikazuje »Partijska historijska saopćenja«, časopis za historiju partije Centralnog komiteta Mađarske socijalističke radničke partije, god. IX, br. 1, februar 1936, zatim »Izabrane dokumente historije mađarskog radničkog pokreta 1848—1890« Budimpešta, 1951, »Izabrane spise Ervina Szabóa«, Budimpešta, 1958, i na kraju knjigu Edite S. Vincze, »Osnivanje Socijaldemokratske partije Mađarske i prve godine njene aktivnosti 1890—1896«, Budimpešta, 1961.

Iscrpnije informacije o radu Instituta, sastavu njegovih organa, saradnicima i programu djelatnosti date su na kraju časopisa u rubrici »Iz Instituta«.

Prikazani dvobroj »Putova revolucije«, tretirajući raznovrsna pitanja, donio je niz radova i priloga različitog karaktera i naučno-stručne vrijednosti. Pada u oči da dominira tematika koja se odnosi na period oslobodilačkog rata i revolucije, dok su mnogo manje zastupljeni radovi sa temama iz razdoblja između dva rata i perioda pred prvi svjetski rat. To je vjerovatno zbog toga, što je dio ovog dvobroja posvećen dvadesetogodišnjici osnivanja ZAVNOH-a.

Pojava ove publikacije je rezultat organizovanih napora na polju naučnog i stručnog rada u zagrebačkom Institutu i ujedno mjerilo njegovih uspjeha. U tom smislu izlazak »Putova revolucije« predstavlja korak dalje u afirmaciji Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu.

Dževad Juzbašić